

Bazyli Tichoniuk

Imiona osobowe w pieśniach zbioru folklorystycznego Michała Federowskiego "Lud białoruski"

Acta Polono-Ruthenica 5, 93-99

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bazyli Tichoniuk
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
WSP w Zielonej Górze

Imiona osobowe w pieśniach zbioru folklorystycznego Michała Federowskiego *Lud białoruski*

W latach 1877–1905 znany badacz folkloru białoruskiego Michał Federowski (1853–1923) zgromadził bogate materiały do etnografii słowiańskiej z terenów dawnej guberni grodzieńskiej, obecnie należących do wschodniej części województwa podlaskiego i białoruskiego obwodu grodzieńskiego. Materiały te zostały wydane w Polsce w siedmiu tomach pod wspólnym tytułem *Lud białoruski*. Trzy pierwsze – podania, wierzenia i baśnie – ukazały się jeszcze za życia badacza, następne są już edycjami pośmiertnymi. Przysłowia i zagadki zamieszczone w tomie czwartym wydrukowano w 1935 roku. Zbiór pieśni, stanowiący materiał niniejszych badań, składa się z ponad 4100 tekstów i znajduje się w tomach piątym i szóstym, publikowanych kolejno w latach 1958 i 1960. Pod względem rodzajowym i tematycznym zgromadzone utwory podzielone zostały na: I. Pieśni miłosne (588 utworów), II. Pieśni weselne (616), III. Pieśni rodzinne (342), IV. Pieśni doroczne i inne (598), V. Pieśni frywolne i tańce (1214), VI. Pieśni różne (97), VII. Pieśni polskie (630), VIII. Dumy i pieśni obrzędowe (104), IX. Uzupełnienia (21).

Opierając się na wspomnianych pieśniach przeprowadziłem analizę onomastyczną pod kątem imiennictwa osobowego, skupiając się na imionach i ich formach. W zamieszczonych w obu tomach 4210 pieśniach imiona osobowe występują w 611 tekstach. Repertuar imion męskich i kobiecych tworzą 93 nazwy, 55 imion męskich i 38 kobiecych wystąpiło w 247 formach (135 męskich i 112 kobiecych).

Zarówno funkcja imion w badanym rodzaju twórczości ludowej, jak i użycie poszczególnych form zależą przede wszystkim od rodzaju pieśni.

W pieśniach, w których mamy do czynienia z akcją, występują postacie. Są to np. teksty o treści miłosnej dotyczące pary kochających się osób – jej i jego. W celu wydzielenia tych bohaterów najczęściej stoso-

wano deskrypcje jednostkowe: ona – dzieuka, dzieuczyna, dzieuczynieńka, panienka, on – chłopiec, małojec, kawaler, pan. Najczęściej, bo aż w 119 tekstach (tj. 20,23% ogółu pieśni miłosnych), jest to kozak – obiekt miłości, sprawca tęsknoty i tragedii, rzadziej – ułan (9), żaunier (7) i husar (4). W celu urealnienia i umiejscowienia tych postaci w najbliższym środowisku, używano imion osobowych. Typowe dla tego rodzaju pieśni są formy od imion: Jan (Jasienieczko, Jasienko, Jasio, Jasiuk, Jasiuleńko, Jaś) – w 74 tekstach,¹ Kacieryna (Kasia, Kasięńka, Kasiuła, Kasiuleńka, Kaśka) – w 16, Maria, Marianna (Marusia, Marusienka, Marynia, Marysia, Marysienka, Maryśka) – 10, Wasil (Wasil, Wasilenko, Wasilko) – 10 i Anna (Hanula) – 5. Klasyczna para zakochanych to Jaś i Kasia (13 razy), rzadziej: Jaś – Hanula (3), Jaś – Marysia (3), Wasil – Marysia (3). W części utworów jedna z osób jest wydzielona deskrypcją, druga – imieniem, por. Siedzić Jasio za stałom,/ Waroniki kroić,/ Maładaja dzieuczynieńka/ Biely ruczki łomić (134).²

Użyte w tym rodzaju pieśni imiona nie spełniają funkcji konkretyzującej, jak jest to w przypadku nazw realnych, lecz jedynie funkcję symboliczną, i dlatego też w kolejnych wersjach pieśni mogą być zamieniane deskrypcjami lub opuszczane z całą frazą, por.: Oj, wybiehu, wybiehu na ułenku,/ Aż i arły wady pjuć,/ Oj, uże maju maładu Maryśku/ Da szlubu wieduć, wieduć (324); Oj, nalacielu paru hałubuoczkau,/ Użeż jeny wodu pjuć,/ Hej, hej, jeny wodu pjuć,/ Da użeż lubuju dzieuczynu/ Da szlubu wieduć (328), Tu imię Maryśka zastąpił apelatyw dzieuczyna. W innym zaś miejscu fraza z imieniem Żanisie, Wasilku została zamieniona na Daju tabie wuolu, por.: Oj, żanisie, synku,/ Żanisie, Wasilku,/ Waźmi sabie panienaczku,/ Udowinu daczku (202); Uoj żanisia, synku,/ Daju tabie wuolu,/ Waźmi sabie panienaczku,/ Uduowinu duoczku (203). Zdarza się, że jedno imię zostało zastąpione innym, bardziej typowym dla danego obszaru wyznaniowego (prawosławie – katolicyzm), por.: Uoj, da koni, synku, da koni, Wasilku (90); Da konia, synku, da konia, Jäsienku! (91) lub Oj, Buoch znaje, Buoch wiedaje,/ Dzie Wasil naczuje? (582); Oj, Buoh znaje, Buoh wiedaje,/ Dzie muoj Jaś naczuje? (583).

Imię w porównaniu z deskrypcją, którą jest nazwa pospolita, wykracza poza ramy słowotwórstwa apelatywów, dzięki czemu ma większą

¹ Ze 111 pieśni miłosnych, w tekstach których wystąpiło imię.

² Cyfra ujęta w nawiasie oznacza numer pieśni, pod którym występuje w zbiorach M. Federowskiego *Lud białoruski*.

swobodę w tworzeniu różnorodnych zdrobnień i spieszczeń potrzebnych w kształtowaniu ekspresji i emocji. Najczęściej wśród form imienniczych w tej grupie utworów spotykamy takie, jak: Jasięńko (45 razy), Jaś/Jasio (38), Kasia (9), Jasiuleńko (8), Kasięńka (7), Marysia (6), Wasilko (5), Hanula (4).

Tę samą funkcję symboliczną odnajdujemy i w pozostałych rodzajach pieśni. Dotyczy to przede wszystkim pieśni rodzinnych, dorocznych, frywolnych i dum. Grupa ta charakteryzuje się bogatszą paletą postaci, a użyte imiona, szczególnie ich formy, przypisane są do pewnych cech osobowych. Użycie pełnej formy Kaciaryna (4137) odnosi się nie do delikatnej, zakochanej dziewczyny (por. Kasia, Kasięńka – w pieśniach miłosnych, lecz żony zdradzającej męża Semena. Podobna cecha pojawia się i w innym tekście: Kaciaryna prysiahała,/ Jeje dusza czysta:/ naczawało sto ufanou/ I kazakou trysta (2355). Hanusica (2048) i Marusica (1960) – matki topiące swoje dzieci w rzece. Handzia (9), Hanula (6), Hanuleńka (2) – to dziewczyna żywa, wesola, nieprzestrzegająca konwenansów, często rozpustnica.

Inna funkcja przeznaczona jest imionom w pieśniach weselnych. Dotyczy to wszystkich pieśni wchodzących do scenariusza obrządku weselnego, w których występują tzw. imiona-klucze, wymieniane na imiona realne (autentyczne) pani młodej i pana młodego, ich rodziców i co ważniejszych uczestników ślubu. Imiona włączone do tekstu uroczystości weselnych spełniają funkcję konkretyzującą. M. Federowski zapisując ten rodzaj pieśni posługiwał się najczęściej umowną parą młodą Jaś – Marusia/Marysia, rzadziej Jaś – Kasia, zaznaczając niekiedy przy tym, że imiona te podlegają wymianie na imiona realne, np.: Raści, raści, karawaju,/ Wyszej pieczy załatoi,/ Wyszej pieczy załatoi,/ Da Marysi^x maładoi (z przypisem folklorysty –^x v. Haleny itp.) (929). Czasami w miejsce imion wprowadzał kryptonimy N.N. lub X.X., np.: Kalesom sonco, oj, u haru idzie,/ Małady N.N. da szluby jedzie (878); Oj, świet świtaje,/ Na zory zajmaje,/ Tam nasza X.X./ Z dwara zjeżdżaje (881) lub deskrypcje, np.: Oj załże mnie, maja siestronko^x, na cibie [...] Swańka swańcy^{xx} pakłaniłasie ... (^xv. N., ^{xx}v. N.) (691). O tym, że pieśni weselne zawierają deskrypcje, zastępowane w czasie uroczystości konkretnymi imionami, świadczyć może i to, że w tekstach 145 pieśni (rozdział 4 – Od Mołczadzi) zebranych przez Mierzejewskiego i przesłanych M. Federowskiemu nie ma ani jednego imienia.

Funkcja konkretyzująca imion występuje też w pieśniach rodzinnych – kołysankach (rozdz. 3 – Dzieci) oraz w pieśniach dorocznych (rozdz. 1 – Doroczne), np.: Paszou katok u lesok/ Pa Handzin^x pajasok,/ Pajasoczka ni znajszuou,/ Sam da domu ni pryszuou (^xJuzin itp.) (1442); Zielon haj padmiecion drobnaju rutaju,/ Zielonaju miataju wykwiecion./ Chto jeho wymietau?/ Wymietała N. N.^x/ Chto da jeje pryjeżdżau?/ Pryjeżdżau N. N.^{xx} (^x Kasieńka, Zosieńka małada itp., ^{xx}Jasieńko, Stasieńko małady itp.) (1548).

W pieśniach frywolnych i tańcach formy imion występują przede wszystkim w funkcji poetyckiej, wprowadzane są w celu uzyskania rymu. Zachowanie cech melodycznych utworu i uzyskanie odpowiedniego rymu w zakończeniach wersu wymusza nie tylko zgodności brzmieniowe końcowych części dwu wyrazów, ale także i odpowiednią liczbę sylab w użytym imieniu. Dlatego też podstawowym warunkiem wprowadzenia formy imienniczej do tekstu jest odpowiednia budowa fonetyczna i strukturalna, np.: Ci ja tabie ni kazała,/ Muoj ty Tadauszkó,/ Szto na pieczy haraczo,/ Na prypieczku wuzko (2200). Ten przykład zawiera formę czterosylabową z częścią wygłosową – uszko i dobór zamiennika wśród białoruskiego zestawu imienniczego w tym konkretnym miejscu jest bardzo trudny. Rezultaty „wymuszania” odpowiednich form imion można zaobserwować w następujących tekstach: Jak cibie zawuć? – Dami-nilkaju!/ Maja chatánka nad dalinkaju (111); Kim cibie zawuć? – Magdalenaju!/ Dzie twaja chata? – Nad dalinaju (112). Imiona w tym rodzaju pieśni służą często także do budowy rymu wewnętrznego, np.: Macieju złodzieju,/ Dzie żonku padzieu?, Pad dubam z Jakubam/ każuszkam nakryu (2617); Kaciaryna – maciaryna,/ A ja baćkau syn,/ Oj, ty jeła syrowatku,/ A ja z masłam syr! (2622). Rym wewnętrzny, który przeważnie rozpoczyna utwór, nierzadko tworzy rym na końcu pierwszych wersów, por.: Prystań Jurku, da werbunku,/ Budziesz jeści z masłam kurku (1848). Bywa i tak, że rym wewnętrzny tworzony jest w wyniku powtórzenia imienia, np.: Chfiedora, Chfiedora,/ Czamu ty nie pryszła uczora ź wieczora? (2394); Oj, Tacjano, Tacjano,/ U ciebie u chaci pahano (2620).

Funkcję poetycką spełniają także imiona włączone do tekstu w celu uchwycenia lub zachowania odpowiedniego rytmu, np.: Apanas wały pas,/ Kaciaryna byczki (2141). Wers ostatni, w którym obserwujemy tę funkcję imienia, zachowuje swoją pozycję nawet przy zamianie wersu począt-

kowego, por. Antoni pasie koni,/ Kaciaryna byczki (2430). Niekiedy jest to po prostu zabawa słowem, por.: Ludzi każuć i haworać,/ Szto ja zamuż ni pajdu./ Och, pasiejuż ja wasilki/ U wiszniawam sadu./ Wasiliszki maje i Wasilko pry mnie! (2796).

Cechą charakterystyczną dla tej funkcji jest to, że imiona są wprowadzane do tekstu tylko raz, a jeżeli nawet w tym samym tekście się powtarzają, to w tym samym celu i w tej samej formie. W odróżnieniu od funkcji poprzednich formy imion mają tu miejsce stałe, gdyż nie mogą być zamienione ani deskrypcją, ani inną formą imienniczą, ani opuszczone. Zdarza się, że na początku utworu imię pojawia się w funkcji poetyckiej (np. w celu utworzenia rymu), a w dalszej części utworu spełnia funkcję identyfikacyjną, zachowując przy tym stałość i formę imienia, np.: Ni chadzi Rycu na wieczerycu, [...] A u sieradu Ryca païła [...] Jak pryszou czećwior, toj i Ryc pamior (1979).

Wśród przebadanych 3559 pieśni białoruskich, imiona osobowe wystąpiły w 431 tekstach, spełniając w tym: funkcję symboliczną – w 175, symboliczną i poetycką – w 22, konkretyzującą – w 103 i poetycką w 118 utworach. W 318 tekstach zarejestrowano tylko jedno imię, z czego w 207 pojawiła się jeden raz jedna forma imienia, w 94 formach ta została powtórzona parę razy, a tylko w 17 – zostało użytych parę form tego imienia. Najwięcej, bo aż w 185 utworach, wystąpiły formy od imienia Jan. Następne miejsca zajmują: Maria/Marianna – 104, Kacieryna – 54, Hanna – 19, Wasil – 19, Zosia – 12, Kazimir i Stanisław – po 8 i Rychor – 7.

Najbogatszą w formy wśród imion kobiecych jest Marianna (lub Maria): Marjanna (2 razy), Marusia (10), Marusica (2), Marusienka (7), Maruśka (2), Maryła (4), Maryleczka (1), Marylka (6), Maryna (2), Marynia (5), Marynieczenka (1), Marysia (32), Marysiańka (6), Marysieczka (1), Marysienka (11), Maryśka (35). Podstawowa forma Maria nie wystąpiła ani w jednej piosence.

Wśród imion męskich najczęściej form prezentuje imię Jan: Jan (2 razy), Janko (3), Januk (1), Januszka (1), Jasiencieczko (1), Jasienienko (78), Jasienienko (6), Jasio (56), Jasiuk (3), Jasiul (1), Jasiulenienko (5), Jasiulenienko (9), Jasiulko (1), Jaś (42), Jaśko (5), Jesienienko (9), Jesiulenienko (2). Jego drugi wariant Iwan odnotowano po parę razy w formach: Iwan (1), Iwanko (1), Iwanuszka (1), Waniusza (2), Waniuszka (3), z czego Iwan i Waniuszka (1) w piosenkach białoruskich, a pozostałe formy

pochodzą z piosenek, które komitet redakcyjny tomu umieścił w części IV: Pieśni doroczne i inne, w rozdziale 9: Rosyjskie.

Siódmą część zbioru stanowią pieśni polskie, przy których została zamieszczona notatka M. Federowskiego: „Wszystkie pieśni polskie, jakie się mieszczą w niniejszym rozdziale, śpiewa lud tutejszy, z ust którego większą ich połowę spisałem”.³ Należy tu jednak zaznaczyć, iż przenikanie folkloru na pograniczu kulturowym i językowym, gdy języki są pokrewne, nie jest czymś wyjątkowym, a należy do typowych procesów. W pieśniach o przenikaniu decyduje ładna, prosta i wpadająca do ucha melodia. Niekiedy przy zachowaniu melodii zawartość słowna zostaje poddana indywidualnej obróbce wykonawcy, dlatego też teksty niektórych utworów znajdujących się w tym rozdziale mają więcej cech białoruskich aniżeli polskich, por. U lyewo, panicz, u lyewo,/ Nidaleko drewo./ Na koniu wywinuu./ Za ruczeńku ścisnuu./ U usta pacaławau./ Na koniu wyświsnuu (3568). To samo może dotyczyć i form imiennicznych, które zostały wymienione na bardziej swojskie. W pieśni 3523 polskie mitologiczne imię Wanda nieznane (lub bardzo rzadkie) na tym terenie zostało wymienione na popularne wśród miejscowego ludu – Hanna, por.: Jeszczem ja w kolebce była/ Jak mnie moja mama miła/ Wciąż o tej Hańdzi mówiła./ Co cudzoziemcem wzgardziła. Są też przypadki, gdy ten sam tekst występuje i w piosenkach białoruskich, i polskich, np.: Michalina to sztuka,/ Oszukała Pauluka;/ Rukawicy zabrała/ I z nim gadać nie chciała (2423); Michalinka to sztuka,/ Oszukała Pauluka;/ Rukawicy zabrała/ I z nim gadać nie chciała (3972). Jedyna różnica to użycie oficjalnej formy Michalina – w wersji białoruskiej i zdrobniałej Michalinka – w polskiej. Dobór nazw własnych oraz przemieszanie cech językowych polskich i białoruskich może sugerować, że chodzi tu o zaloty pomiędzy Polką (Michalina – imię używane tylko przez Polaków na tym obszarze lub Białorusinów katolików) i Białorusinem (Pauluk – forma typowo białoruska). Należy jednak zaznaczyć, że pieśni poważne, z których większość to pieśni patriotyczne, zostały przeniesione z etnicznych terenów polskich lub są tekstami literackimi.

Podobnie jak i w pieśniach białoruskich, funkcja imion osobowych w pieśniach polskich jest tożsama. Drobne różnice widoczne są jedynie w doborze i w formach imion, a i sam repertuar imion jest uboższy.

³ M. Federowski, *Lud białoruski*, t. 6, Warszawa 1960, s. 281.

W pieśniach białoruskich wystąpiło 88 imion w 194 formach, w polskich – 36 w 89. Zauważa się znaczne podobieństwo form. Różnice wnoszą jedynie polski sufiks *-ek* występujący w wygłosie form zdrobniałych: Janek, Janecek, Janulek, Jasiiek, Jasieniek, Jasienieczek, Jesiulenieczek, Antolek, Florek, Tomaszek oraz niektóre formy imion kobiecych: Kasieczka, Kasiuleczka, Anieczka, Hanneczka, a także użycie oficjalnych pełnych form imion polskich: Franciszek, Grzegorz, Leon, Katarzyna, Justyna, Karolina i Zofia.

Sumując wyniki rozważań należy stwierdzić, iż imiona osobowe są częścią składową języka pieśni ludowych. Spełniają w nich funkcję symboliczną, konkretyzującą i poetycką w zależności od rodzaju i charakteru pieśni.